

ZAMONAVIY JAMIYATDA O'Z JONIGA QASD QILISHNING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIYOTI

Akramov Xasan Furkatovich

Sotsiologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Maqolada o'z joniga qasd qilish ijtimoiy hodisa sifatida ko'rib chiqilib, uning sabablari, turlari keltirilgan hamda bu boradagi asosiy nazariyalar va mashhur fransuz olimi Emil Dyurkgeym asarlari tahlil qilingan. Shuningdek, muallif o'z joniga qasd qilishning oldini olishda ayrim ijtimoiy mexanizmlarni ko'rsatib o'tgan.

Kalit so'zlar: o'z joniga qasd qilish, suisid, o'z joniga qasd qilishning tasnifi, tipologiyasi, oldini olish mexanizmlari.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИКА САМОУБИЙСТВ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению самоубийства как социального явления, приводятся его причины, виды, а также рассматриваются основные теории. В анализе литературы рассматриваются работы известного французского ученого Эмиля Дюркгейма, а также работы других европейских ученых. Автор указывает на некоторые социальные механизмы предотвращения самоубийств.

Ключевые слова: самоубийство, классификация самоубийств, типология самоубийств, механизмы и профилактика..

THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICE OF SUICIDE IN MODERN SOCIETY

Abstract. The article is devoted to the consideration of suicide as a social phenomenon, its causes, types are given, and the main theories are considered. The literature analysis examines the works of the famous French scientist Emile Durkheim, as well as the works of other European scientists. The author pointed out some social mechanisms for suicide prevention.

Keywords: suicide, classification of suicides, typology of suicides, mechanisms and prevention.

O'z joniga qasd qilish, bir qarashda, global geosiyosiy voqealilar darajasida juda ahamiyatsiz hodisadek tuyulsada, aslida, mavjud tizimning "ichki qismini" ochib berishi orqali jamiyatdagi voqealarga ma'lum ma'noda baho berishga qodir. Bundan tashqari, tadqiq etilayotgan mavzu bo'yicha juda keng va ko'p qirrali statistik ma'lumotlar mavjud bo'lsa ham o'z joniga qasd qilish hodisasini o'rganish G'arb sotsiologiyasi uchun har doim kashfiyot sifatida qaraladi.

Ushbu hodisani o'rganishning muhimligini ortiqcha izohlashning hojati yo'q. O'z joniga qasd

qilish sonining ijtimoiy normasi umumiy o'lim darajasidan yuqori bo'lganligi sababli, birinchi navbatda, o'z joniga qasd qilishning umumiy (o'rtacha yillik yoki o'rtacha oylik) ko'rsatkichining keskin sakrashi – ijtimoiy inqirozlarga javob sifatida o'rganilmoqda.

Yevropada XX asrning boshlarida yuzaga kelgan inqiroz sabablarini o'rgangan fransuz olimi Emil Dyurkgeym zamondoshlari orasida o'z joniga qasd qilishlar sonining sezilarli o'zgarishini kuzatib, suisid mavzusiga murojaat qiladi. Ayrim sabablar o'z joniga qasd qilish soniga u yoki bu darajada ta'sir ko'rsatdi, shuningdek ijtimoiy

ko'rsatkich uchun ham ushbu sabablar (*ortiqcha ishlab chiqarish inqirozlari, davlatlarning tashqi siyosatining kuchayishi, inqilobiy g'oyalarning tarqalishi, jamiyatning ma'naviy inqirozi*)ni birgalikda qo'llash mumkin bo'lib qoldi. Ammo bu sabablarning ko'p yo'nalishli o'z joniga qasd qilish sonining ta'siri muvozanatlashtirgan bo'lishi mumkin. Dyurkgeymga omad kulib boqib, kitob chiqqandan keyin ijtimoiy keskinlikning o'sishi oshdi, shu bois uning yondashuvi tarafdorlari bildirilgan nazariyani qo'llab-quvvatlashdi va qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish uchun qulay asosga ega bo'ldilar [1].

Dyurkgeym asarining o'ziga kelsak, shuni alohida ta'kidlash kerakki, u natijalarni sarhisob qilib, kelajakda o'z joniga qasd qilishning oldini olish maqsadida amaliy xulosalar olishga intilgan. Bularning barchasidan Dyurkgeymning tadqiqoti, agar u qandaydir avtoritar diniy diktat davrida (*masalan, qorong'u o'rta asrlarda yoki urushdan keyingi Stalin-Xrushchev hukmronligi davridami*) nashr etilgan bo'lganda jamoatchilik tomonidan mutlaqo tantanali yig'ilish va motam kiyimi kabi kulgili ko'ringanidek qabul qilinmagan bo'lar edi [2; 19]. Muallifning o'zi, eng yaxshi holatda, jamiyatda o'zini qanday tutishni bilmaydigan odobsiz erkak sifatida qabul qilinardi. Dyurkgeym tomonidan o'z joniga qasd qilishda qo'llaniladigan usul o'zini to'liq oqlaydi va gumanist sotsiologlar tomonidan xulosalar chiqarishga bo'lgan ayanchli urinishlaridan farqli o'laroq, faqat o'zi bilan, o'z munosabati bilan yoki ma'lum bir faraziy axloq me'yorlariga amal qilgan holda ish beradi. O'z joniga qasd qilish, shaxsning his-tuyg'ularini o'z ichiga olgan bir qator taqiqlangan mavzular, odamlar gapirishdan va hatto o'ylashlaridan qochadigan mavzular bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'z joniga qasd qilishning mantiqiy asoslari odamlarga Freydning uyatsiz psixoanaliziga [3; 3] o'xshab ko'rinishi mumkin. Shu bilan birga, jamiyat umuman o'z joniga qasd qilishga salbiy munosabatda bo'lib, o'rta sinfnining umumiy fikriga ko'ra, barcha o'z joniga qasd qilishlar g'ayritabiiy ruhiy kasallikdir. Bu ijtimoiy inqiroz holatida o'z joniga qasd qilishga moyil odamlar qatlamining fikridir.

Emil Dyurkgeym tanlovga duch keladi, birinchi qarashda bema'ni nazariyalarga e'tibor berib, hamma narsani aniq ifoda etish yoki minimal bo'linish shkalasi yordamida odamlarni o'lchash, bir holatdan foydalanish yoki siyosiy to'g'rilikka rioya qilish va qotib qolgan qoliplarga rioya qilish orqali akademik ilmiy ish sifatida qo'yilib, bu yerda barcha xulosalar bir nechta raqamlarning elementar taqqoslanishiga to'g'ri keladi. Dyurkgeym o'rtachasini tanladi va xato qilmadi. Bundan tashqari, bu unga o'zining statistik ma'lumotlaridan foydalangan holda o'zidan oldingi Morselining nazariyalarini parchalashga imkon berdi. Shunga qaramay, bu Dyurkgeymni o'rganishda kamchiliklar va asossiz xulosalar yo'q degani emas. Bugungi nuqtayi nazardan, ko'plab qoidalar qayta ko'rib chiqilishi va jiddiy baholanishi kerak. Shu bois, ushbu ishning bir qismi sifatida biz "O'z joniga qasd qilish" kitobning zaif tomonlarini ham ko'rsatishga harakat qilamiz.

Ilmiy tahlil obyekti sifatida ongli ravishda hayotdan voz kechishga birinchi bo'lib e'tibor qaratganlar faylasuflar edi. Ular uchun hayot va o'lim masalasi hayotning asosiy masalalaridan biridir. O'z joniga qasd qilish faylasuflar tomonidan boshqa muhim falsafiy muammolar bilan birgalikda ko'rib chiqilgan, masalan, hayotning ma'nosi, tanlash erkinligi va boshqalar. Shuningdek, qadimgi stoiklar o'z joniga qasd qilish imkoniyatini inson erkinligining eng qiyin hayot sharoitlarida yuqori namoyishi deb hisoblashgan [4; 293]. O'z joniga qasd qilishga ekzistensial falsafa vakillari zamonaviy madaniyat hodisasi sifatida alohida e'tibor qaratdilar (masalan, Sizif haqidagi afsona).

O'z joniga qasd qilish fenomeniga psixologlar ham e'tibor berishgan. Faylasuflarni tashvishga solgan yuqori materiyadan o'tib, ular "pastga tushishdi" va o'z joniga qasd qilish tendensiyasi har qanday psixologik og'ish bilan bog'liqligini tushunishga harakat qildilar. Ushbu yo'nalish doirasida Zigmund Freyd konsyepsiyasi (qayg'u va melanxoliya) [5] tarqalishi shaxsning noto'g'ri psixoseksual rivojlanishining natijasida bir qator komplekslar mavjudligiga va ba'zi hollarda o'z joniga qasd qilishga olib keladi.

Emil Dyurkgeym "O'z joniga qasd qilish" kitobida faylasuflar va psixologlar singari o'z joniga qasd qilishni individual darajada o'rganishdan voz kechib, u o'z joniga qasd qilishning ijtimoiy determinantlariga, ya'ni o'z joniga qasd qilishga ijtimoiy hodisa sifatida qaragan[3]. Psixologik nuqsoni bo'lgan odamlarning o'z joniga qasd qilish ehtimoli ko'proq degan qarashni umuman rad etmasdan, u ko'rib chiqilayotgan hodisaning mohiyatidan kelib chiqib, tushunish uchun bu haqiqat emasligini ta'kidlaydi. Olim o'z joniga qasd qilishga, bir tomondan, ruhiy anomaliyalar (ham irsiy, ham orttirilgan) va odamlarning taqlid qilishga moyilligi o'rtasidagi bog'liqlik sifatida qaraydi, boshqa tomondan esa, ularni muhim deb hisoblamaydi. Uning fikriga ko'ra, jamiyatning ta'siri ancha muhimdir. Deviant xatti-harakatlarning boshqa turlari singari, o'z joniga qasd qilish ham shaxs va jamiyat o'rtasida bo'ladigan munosabatlardagi chuqur qarama-qarshiliklardan kelib chiqadi.

XXI asr boshlarida o'z joniga qasd qilish muammolarini o'rganadigan olimlarga sotsiologik yondashuv eng katta ta'sir ko'rsatdi. Quyida bu borada fikr yuritamiz.

O'z joniga qasd qilish tipologiyasi. O'z joniga qasd qilishning eng keng tarqalgan tasnifi sotsiologik mezonlarga asoslangan odamning o'z joniga qasd qilish sabablarini ko'rsatish bo'lib, Dyurkgeym tomonidan taklif qilingan.

O'z joniga qasd qilishning eng xudbin turi. O'z joniga qasd qilishning bu turi ko'pincha oilaviy muammolar bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, farzandsizlik, bu ko'pincha quyidagilarda namoyon bo'ladi, er-xotin (yolg'iz odamlar haqida gapirmasa ham bo'ladi) o'z e'tiborini faqat o'z xohish va ehtiyojlariga qarata boshlaydi. Ushbu individualizm o'z xohish-istaklarini atrofdagi odamlarning ehtiyojlari bilan mutanosib bo'lishi odamni to'xtatishga olib keladi. Biror kishining istaklari qondirilishi imkoniyatlariga mos kelmasa, u holda bu shaxs o'limdan ajratib turadigan chegarani kesib o'tadi.

Altruistik o'z joniga qasd qilish. O'z joniga qasd qilishning bu turi xudbinlikka mutlaqo ziddir.

Agar xudbinlarning aybi juda yuqori individualizm bo'lsa, altruistik o'z joniga qasd qilish bilan odam, aksincha, o'ziga xosligini yo'qotadi, uni shaxslararo qadriyatlar uchun qurbon qiladi. Har qanday guruhning atomidan boshqa narsaga aylanmasdan, odam shubhasiz uning talablariga bo'ysunadi, hatto ular o'zini himoya qilish tuyg'usiga zid bo'lsa ham. Bu, birinchi navbatda, urfodatlar, marosim xarakteriga ega bo'lgan o'z joniga qasd qilish uchun xosdir, masalan, Hindistonda beva ayollar o'zini o'zi yoqib yuborishi yoki Yaponiyada xizmatkorlarning o'z joniga qasd qilishi. Ushbu tur arxaik jamiyatlarda keng tarqalgan. Ammo zamonaviy jamiyatlarda ham umumiy an'analar bilan bog'liq o'z joniga qasd qilish holatlari ham bo'lishi mumkin. Misol uchun kema kapitanining cho'kayotgan kemani tark etishdan bosh tortishi yoki jangda fidoyilik (yapon kamikadzesi). Dyurkgeym ta'kidlaganidek, ortiqcha energiya va ehtiros odamlarni altruistik o'z joniga qasd qilishga undaydi.

G'ayritabiiy o'z joniga qasd qilish. O'z joniga qasd qilishning bu turi jamiyatning inqiroziga asoslanadi, bu davrda hayotning eski asoslari buziladi (*siyosiy to'ntarishlar, iqtisodiy inqirozlar va boshqalar*). Har qanday inson bunday vaziyatda zarur bo'lgan moslashuvchanlik va voqealarning kutilmagan burilishlariga tayyor bo'lmaydi. Jamiyatdagi tartibsizlik, shuningdek, odamlar o'rtasidagi munosabatlarning nomutanosibligiga, hech qanday ko'rsatmaning yo'qligi o'z joniga qasd qilishning tabiiy o'sishiga olib keladi. G'ayritabiiy o'z joniga qasd qilishdan oldin asabiylashish, umidsizlik va hayotdan nafratlanish hissi paydo bo'ladi [1]

O'z joniga qasd qilishning Dyurkgeym tipologiyasidan tashqari yana bir qancha turlari mavjud. Masalan, V.A.Tixonenko tomonidan taklif qilingan model mahalliy psixiatrlar orasida mashhur bo'lib, u o'z joniga qasd qilish xatti-harakatlarining barcha turlari, odam ta'qib qilgan maqsadlarga qarab, muayyan holatda ajralib turadi [6]. Axir, Dyurkgeym tipologiyasi aprioriyasiga asoslangan o'z joniga qasd qilish aslida hayot bilan hisob-kitobni tugatmoqchi degan taxminni

asoslashga qaratiladi. Ammo o'z joniga qasd qilishning haqiqiy sabablari boshqacha bo'lishi ham mumkin.

Aslida, faqat haqiqiy o'z joniga qasd qilish V.A.Tixonenkoning tipologiyasida hayotdan mahrum etishga qaratilgan. O'z joniga qasd qilishning boshqa turi ancha keng tarqalgan bo'lib, bu o'z joniga qasd qiluvchi norozilik bildirishni, e'tiborni jalb qilishni, yanada og'ir jazodan qochishni, o'zini jazolamoqchi bo'lishni hammaga nomoyishkorona ko'rsatish bilan amalga oshiradi. Va nihoyat, boshqa maqsadlar bilan bog'liq hayot uchun xavfli harakatlar (*masalan, alkogol xo'r randasi og'riqli gallyutsinatsiyalar ta'siri ostida o'zini o'ldirishi mumkin*), odatda, baxtsiz hodisalar deb tasniflanadi.

Zamonaviy dunyoda o'z joniga qasd qilish darajasi. XXI asr boshlarida o'z joniga qasd qilishdan insonlarning yo'qotishlari urushlar va jinoiy qotilliklar o'limi sonidan ko'ra oshib ketdi. Yevropa mintaqasida o'z joniga qasd qilish qurbonlari transport hodisalaridan keyin qurbonlar soni bo'yicha ikkinchi o'rinda, Xitoyda esa hatto birinchi o'rinda turadi [6].

Turli mamlakatlarda o'z joniga qasd qilishning o'sishini qiyosiy tavsiflash uchun "o'z joniga qasd qilish darajasi" ko'rsatkichidan foydalaniladi, bu aholining 100 ming kishiga to'g'ri keladigan o'z joniga qasd qilish sonini ko'rsatadi. 2000-yillarning boshlarida global o'rtacha ko'rsatkich 14–15 ta bo'lgan. Bu shuni anglatadiki, taxminan har 40 soniyada kimdir o'z joniga qasd qilgan.

Jahon sog'liqni saqlash tashkilotiga o'z joniga qasd qilish holatlari haqida xabar bergan mamlakatlar orasida o'z joniga qasd qilishning eng yuqori darajasi Sharqiy Yevropa mamlakatlarida, eng pasti esa musulmon davlatlarida kuzatilmog'da.

Olimlar o'z joniga qasd qilish darajasiga ta'sir qiluvchi quyidagi omillarni aniqlaganlar.

Jins va yosh ko'rsatkichlarining ta'siri. Yoshi bilan ixtiyoriy ravishda nafaqaga chiqish ehtimoli yuqori: G'arbda 75 va undan katta yoshdagi odamlar 15-24 yoshdagi yoshlarga qaraganda uch baravar ko'p o'z joniga qasd qilishadi, garchi

so'nggi bir necha yil ichida olimlar ushbu yoshlar guruhida dunyo bo'ylab o'z joniga qasd qilishning xavotirli o'sishini qayd etishgan bo'lsalar ham. Erkaklar o'z joniga qasd qilishda ayollarga qaraganda ko'proq ulushga ega, garchi ayollar o'z joniga qasd qilish xatti-harakatlarini ko'proq namoyon qilsalar ham.

Vaqt parametrlarining ta'siri. Ko'pincha o'z joniga qasd qilish ehtimol bahor yoki yozda kunduzi sodir bo'ladi.

Ijtimoiy vaziyatlarning ta'siri. Ko'pincha yolg'iz odamlar va ajrashganlar o'z joniga qasd qilishadi. Oliy ma'lumotli odamlarda o'z joniga qasd qilish ma'lumoti darajasi past bo'lgan odamlarga qaraganda (*ayniqsa, o'rta ma'lumotga ega bo'lmaganlarda*) kamroq uchraydi. O'z joniga qasd qilish to'g'risida qaror qabul qilish uchun kuchli stimul ijtimoiy mavqeini yo'qotish hisoblanadi (*masalan, ishdan bo'shatilish*).

Spirтли ichimliklar va giyohvandlik vositalarini iste'mol qilishning ta'siri. AQSHda o'z joniga qasd qilishning taxminan 1/4 qismini spirтли ichimlik suiiste'mol qilgan odamlar tashkil etadi. Turli xil deviant xatti-harakatlar o'rtasidagi o'xshash munosabatlar boshqa mamlakatlarda ham qayd etilgan.

O'z joniga qasd qilishga o'ziga xos vositalar – toksik moddalar (Xitoy, Hindiston va Shri-Lanka) va qurollar (AQSH)ning ta'siri. Ular qanchalik kam bo'lsa, o'z joniga qasd qilish darajasi shunchalik past bo'ladi.

Turmush darajasining ta'siri. Umuman olganda, dunyoning rivojlangan, boy mamlakatlarda o'z joniga qasd qilish darajasi kambag'al davlatlarnikiga qaraganda ancha yuqori. Ammo, bu yerda asosiy hal qiluvchi omil turmush darajasi emas, balki Yevropa madaniyati bilan bog'liq bo'lgan mamlakatlar guruhiga tegishlilikidir. Aynan shunday mamlakatlar yuqori turmush darajasi bilan ajralib turadi, ammo, shu bilan birga, o'z joniga qasd qilish darajasi ham yuqori hisoblanadi. Bundan tashqari, rivojlangan mamlakatlarda o'z joniga qasd qilish sonini hisobga olish yanada qat'iy yo'lga qo'yilganligiga e'tibor qaratish kerak.

Etnik kelib chiqishining ta'siri. Masalan, Finlyandiya, Vengriya, Estoniyada fin-ugor xalqlarida o'z joniga qasd qilishning juda yuqori darajasi qayd etilgan. AQSHda oq tanlilar orasida o'z joniga qasd qilish darajasi oq tanli bo'lmagan amerikaliklarga qaraganda ikki baravar yuqori.

Agar siz so'nggi ikki asrda o'z joniga qasd qilish darajasining o'zgarishini o'rgansangiz, unda uning o'sishining umumiy tendensiyasi sezilarli darajada ko'rinadi: agar XIX asrning o'rtalarida G'arbiy Yevropa mamlakatlarida o'z joniga qasd qilish darajasi, qoida tariqasida, 100 ming kishiga 10 ta holatdan oshmagan bo'lsa, XX asrning oxiriga kelib 100-200 kishiga to'g'ri kelgan.

O'z joniga qasd qilish darajasining oshishi sabablari

Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda o'z joniga qasd qilish darajasining uzoq muddatli dinamikasi va ularning darajasini taqqoslash borasidagi ma'lumotlar paradoks holatini ko'rsatadi: rivojlangan mamlakatlarda hayot bilan hisob-kitoblar kamayib boradi. Ixtiyoriy o'limni tanlash holatlarining oshishiga ta'sir qiladigan ko'plab sabablar orasida insoniyat sivilizatsiyasining rivojlanish tendensiyalari umumiy o'lim bilan bog'liqligini keltirib o'tish mumkin.

Ijtimoiy integratsiya va ijtimoiy aloqalarning zaiflashishi. Insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanib borishi bilan birga uning alohida jamoalari soni ham o'sib bordi. Jamiyatni tashkil etadigan odamlar doirasi qanchalik kam bo'lsa, ularni birlashtiradigan aloqalar shunchalik yaqin bo'lgan. Shuning uchun kambag'allarning birlashish darajasi yuqori bo'lgan jamiyatlarda o'z joniga qasd qilish darajasi past bo'lgan. Zamonaviy jamiyatlarda mahallada yashovchi odamlar soni nihoyatda ko'paydi, ammo ular o'rtasidagi ijtimoiy aloqalar sezilarli darajada kamayib bordi. Ilgari taniqli odamlarning kichik guruhida odam o'zini jamiyatning bir qismi kabi his qilardi, endi u ko'p millionlik begonalar orasida yolg'izlikni his qilmoqda. O'sib borayotgan yolg'izlik zamonaviy davrda o'z joniga qasd qilishning eng keng tarqalgan sabablaridan biri bo'lib xizmat qilmoqda [7].

An'anaviy dinlar rolining pasayishi, shu bilan birga, har xil mazhablar sonining ko'payishi. Insoniyat tarixidagi o'z joniga qasd qilish sonini cheklashning eng kuchli omillaridan biri bu dinlariga xos bo'lgan diniy taqiqlar (nasroniylilik, yahudiylilik, islom). Diniy taqiqlar qadim zamonlardan beri muhokama qilinmagan yoki shubha ostiga olinmagan. Hozirgi davrda kelib, o'z joniga qasd qilish darajasining o'sishi asosan diniy befarqlik va ateistik qarashlarning kuchayishi bilan bog'liqdir. Odamlar endi diniy dogmalarni e'tiqod sifatida qabul qilishni xohlamaydilar va mustaqil fikrlashga intiladilar. Biroq, hamma ham "o'z aqli" bilan yashay olmaydi.

Boshqa tomondan, XX asrda an'anaviy marosimlar elementlaridan foydalangan holda ko'plab ibodatlar, sig'inishlar mavjud bo'lib, ular odamni o'z joniga qasd qilishdan himoya qilishga intilmaydilar, balki, aksincha, ular unga yordam beradi. Ko'plab marosimlar barcha amrlarga rioya qilish orqali (masalan, *Jim Jonsning "Xalq ibodatxonasi"*, *Viktor Gutevning "Davidov yo'li"*) hayotdan ixtiyoriy ravishda voz kechish, xristianlik kabi o'z ruhini saqlab qolish uchun ibodat qilishga undaydi [8].

Kundalik hayot va ommaviy madaniyat ideallari o'rtasidagi tafovutning o'sishi. Ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanishi bilan odamlar o'ziga xos individuallikni namoyish etish uchun qo'shimcha imkoniyatlarga ega bo'ldilar. Ammo individualizmning rivojlanishi bilan bir vaqtda buning aksi paydo ham bo'ladi, ya'ni hamma uchun umumiy bo'lgan har bir inson hayot ideallarini ko'rsatuvchi ommaviy madaniyat shakllanadi. Ommaviy axborot vositalari va shoular tufayli biznes hayotdagi muvaffaqiyat va farovonlik namunalarini takrorlaydi. Ushbu mezonlarga mos kelmaslik ko'p odamlar tomonidan ular shaxsiyatining namoyon bo'lishi yoki vaqtinchalik muammolar sifatida emas, balki shaxsiy to'lovga layoqatsizlik va fojia sifatida qabul qilinadi. Shunday qilib, o'z joniga qasd qilish ommaviy madaniyat me'yoriga mos kelmasligi mumkin bo'lgan reaksiyalardan biriga aylanadi [9; 228-229].

Obodonlashishning o'sishi asosida maishiy sharoitda stressning ko'payishi. Olimlar uzoq vaqtdan beri mantiqqa zid hodisani payqashgan, agar omon qolish muammosi keskin bo'lsa (urushlar, epidemiyalar paytida), bu tabiiy ravishda hayot qiymatining oshishiga va o'z joniga qasd qilish darajasining pasayishiga olib keladi. Ko'pincha ularning yo'qligidan ko'ra o'z joniga qasd qilishga olib keladigan qulaylik va farovonliklardir. Gap shundaki, yuqori turmush darajasi kundalik stress darajasini oshirish evaziga "sotib olinadi". Shuning uchun rivojlangan mamlakatlarda xotirjamlik va hayotning to'g'ri shakllantirilganligi kambag'al mamlakatlarga qaraganda o'z joniga qasd qilishning yuqori darajasiga olib keladi.

Xuddi shu qonuniyatni bitta mamlakat misolida kuzatish mumkin. Masalan, AQSHda o'z joniga qasd qilish darajasi 1900–1920-yillarda, mamlakat juda muvaffaqiyatli rivojlanganida barqaror o'sdi; keyin Buyuk depressiya, Ikkinchi jahon urushi va 1950-yillardagi "atom psixoz" amerikaliklarning o'z ixtiyori bilan o'z joniga qasd qilish istagini keskin pasayishiga olib keldi; 1960-yillarda yangi hayot sifatining barqaror ko'tarilishi, o'z joniga qasd qilishning "to'lov"i sifatida ko'tarilishi va keskinligi bo'lib xizmat qildi [10].

Xulosa qilib aytganda, o'z joniga qasd qilish darajasining oshishiga ta'sir qiluvchi boshqa, ya'ni xususiy sabablar qatorida olimlar qariyalar aholi sonining umumiy foizidan oshishini, urbanizatsiyaning kuchayishi va boshqalarni keltiradilar. Nazarimizda, quyidagi jarayonlar o'z joniga qasd qilishning oldini olish mumkin:

1. Potensial o'z joniga qasd qiluvchilar bilan ishlash. Agar odamlarning o'z joniga qasd qilishga qaror qilishining asosiy sabablaridan biri ijtimoiy aloqalarning yetishmasligi bo'lsa, unda ijtimoiy aloqalarni yaratish bu sabablarni bartaraf etishning mantiqiy usuliga aylanadi. Shu maqsadda, masalan, AQSHda 1950-yildan beri 24 soat ishlaydigan telefon "ishonch liniyasi" mavjud bo'lib, unda maxsus tayyorlangan odamlar har doim odam bilan yuzaga kelgan muammolarni muhokama qilishga va umidsiz vaziyatdan chiqish

yo'llarini taklif qilishga tayyor turadilar. Rossiyada ham katta shaharlarda anonim psixologik yordam xizmatlari mavjud. Ushbu xizmat, unga o'xshash boshqa xizmatlar singari, ijobiy ta'sir ko'rsatadi, lekin har doim ham emas. Gap shundaki, umidsiz odamlar muammoni hal qilish uchun ushbu kanaldan foydalanmaydilar. Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'z joniga qasd qilish darajasi har doim yuqori bo'lgan erkaklar emas, balki ayollar ishonch telefonidan ko'proq foydalanadilar.

2. Potensial o'z joniga qasd qilish muhiti bilan ishlash. Agar potensial o'z joniga qasd qiluvchi ishonch xizmatiga murojaat qilishni istamasa, unda yuzaga kelgan vaziyatga uning yaqinlari ta'sir qilishi mumkin. Buning uchun G'arb mamlakatlaridagi ko'plab ta'lim muassasalarida talabalarga ularga yordam berish uchun potensial o'z joniga qasd qiluvchini aniqlashga yordam beradigan kurs joriy etilgan. Biroq, ushbu dasturlar hali samaradorligini isbotlamagan. Darhaqiqat, o'z joniga qasd qilishga tayyorgarlik ko'rayotganlar ko'pincha ijtimoiy "bo'shliqda" bo'lib, atrofdagi odamlar uchun o'zlarining foydasizdek his qilishadi. Shuning uchun, maxsus bilimga ega bo'lgan potensial o'z joniga qasd qiluvchining yaqin odami ta'sir qilish ehtimoli juda past bo'ladi.

3. O'z joniga qasd qilish niyatlarini amalga oshirish vositalaridan mahrum qilish. Siz o'z joniga qasd qilish uchun ularning hayotini tugatishga xalaqit beradigan ko'plab to'siqlarni yaratishga harakat qilishingiz mumkin. Bunday chora-tadbirlarga, masalan, odamning ko'prikdan sakrashini to'xtatadigan to'siqlar, o'qotar qurol va tig'li qurollarni sotib olishga cheklovlar, uy gazini zararsizlantirish, kuchli dorilar va pesitsidlar savdosini cheklash kiradi. Ushbu chora-tadbirlar, birinchi navbatda, o'z joniga qasd qilish fikrini kechiktirishni ta'minlaydigan va o'zgartirishi mumkin bo'lgan vaqt hisoblanadi, ikkinchidan, uchinchi tomonga aralashish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan manbalar

1. Дюркгейм Э. Норма и патология // Социология преступности. – М., 1996.
2. Дюркгейм Э. Метод социологии. – Киев; Харьков, 1899.
3. Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд. – СПб., 1912.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – Одесса, 1900.
5. Фрейд З. Я и Оно. – Тбилиси, 1991.
6. Моховиков А.Н. Суицидология: Прошлые и настоящее: Проблема с самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах. – М.: Когнито-Центр, 2001
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: Республика, 1994.
8. Хорни К. Наши внутренние конфликты // Психоанализ и культура. – М.: Юрист, 1995.
9. Смелзер Н. Социология. – М., 1994.
10. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб., 1997

